

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.13-053.6(4/9)

Багаденко Ірина Петрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ

У статті йдеться про важливість виконання зобов'язань, що виникли внаслідок ратифікації низки Конвенцій ООН з питань захисту прав дітей, а також дотримання Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, та судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів тощо. Зроблено висновки, що українські законодавці мають урахувувати міжнародні стандарти при розробленні нових норм у зазначеній сфері або при удосконаленні чинних норм. Виконавчі органи, зокрема, поліцейські, а також судові органи зобов'язані дотримуватись цих стандартів на усіх стадіях здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, міжнародні стандарти, дружнє до дитини судочинство.

На сучасному етапі розвитку України як правової держави, котра стала на шлях інтеграції до європейського правового простору, вкрай важливо виконувати зобов'язання, що виникли внаслідок ратифікації низки Конвенцій ООН з питань захисту прав дітей, а також дотримуватись Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, та судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів тощо.

Дитина, яка опинилася у контакті або у конфлікті із законом, не завжди спроможна через свої вікові особливості, несприятливі умови виховання, негативний вплив навколишнього середовища тощо усвідомити та оцінити дії, вчинені нею, відносно неї або на очах у неї. З метою встановлення істини, а також уникнення травматизації дитини від повторних допитів, що проводяться на різних стадіях кримінального провадження, необхідне використання спеціальних методик із залученням фахівців у сфері дитячої психології. Цьому сприятиме подальший розвиток в Україні ювенальної юстиції, удосконалення законодавчих та відомчих нормативно-правових актів відповідно до міжнародних стандартів. Дослідженням питань у зазначеній сфері займалися такі вчені, як: Є.М. Гідулянова, В.В. Голіна, А.Є. Голубов, В.В. Землянська, М.І. Карпенко, Ю.І. Ковальчук, Ю.А. Ліхолєтова, І.М. Михайлова, С.В. Оверчук, В.В. Романюк, А.В. Савченко та ін.

Мета статті – відобразити основні міжнародні стандарти, яких повинні дотримуватись як законодавці, так і практики у сфері кримінального провадження за участю неповнолітніх.

До основних міжнародних стандартів, що регулюють питання правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей, відносяться такі, як:

- Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (“Пекінські правила”, 1985 р.);
- Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (“Гаванські правила”, 1990 р.);
- Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (“Ер-Рядські керівні принципи”, 1990 р.);
- Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей–жертв і дітей–свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 р.);
- Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201);
- Керівні вказівки Генерального Секретаря ООН: підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх (2008 р.);
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) тощо.

Зокрема, “Пекінськими правилами” наголошено на тому, що працівники поліції, які займаються справами за участю дітей, мають проходити спеціальну підготовку (п. 12.1). А самі справи за участю дітей повинні розглядатись максимально швидко, без будь-яких затримок (п. 20.1).

“Гаванськими правилами” передбачено утримання неповнолітніх лише в умовах, які повністю відповідають їхнім особливим потребам, статусу, віку, статі, психічному та фізичному стану, а також виду скоєного правопорушення (п. 28). А службовий персонал повинен проходити спеціальну підготовку, зокрема, в області дитячої психології, а також міжнародних норм у сфері прав дитини тощо, що відповідним чином закріплювати шляхом періодичного проходження курсів протягом усієї професійної діяльності (п. 85).

“Ер-Рядські керівні принципи” зазначають, що уряди повинні приймати спеціальні закони та процедури стосовно здійснення та захисту прав дітей (п. 52).

У Керівних принципах ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів наголошується на застосуванні процедур, що враховують інтереси дітей, зокрема, шляхом забезпечення наявності спеціальних кімнат для проведення допитів, пристосування судових приміщень до інтересів дітей-свідків, виклик дитини до суду лише за необхідності. Також з метою скорочення числа допитів дитини пропонується здійснення запису відеоматеріалів з метою подальшого використання у суді без участі дитини.

У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, викладено оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань і відповідних регіональних норм, стандартів і принципів. Зокрема, достатньо конкретно вказано, яким чином має здійснюватись правосуддя, щоб повторно не травмувати психіку дітей, що вже були скривджені, яким чином має

бути забезпечено безпеку дітей-жертв та/або свідків злочинів, вимоги до професіоналізму спеціалістів, які працюють із такими дітьми тощо (п. 3.11).

Всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також із дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості (п. 4.14, 4.15).

Під час всіх розглядів до дітей потрібно ставитися з урахуванням їх віку, особливих потреб, зрілості та рівня розуміння, беручи до уваги будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати. Справи за участю дітей повинні розглядатися в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини (п. 5.54).

Методи опитування, такі як відео- або аудіозапис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази (п. 5.59).

Судові засідання за участю дітей слід адаптувати до темпу та тривалості концентрації уваги: спланувати регулярні перерви, а слухання не мають тривати занадто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до повної пізнавальної здатності та для підтримки їх емоційної стійкості, порушення та відволікання під час судового засідання мають бути зведені до мінімуму. Наскільки це доцільно і можливо, кімнати опитування та очікування повинні бути організовані з дружнім до дітей оточенням (п. 5.61, 5.62).

Таким чином, правосуддя, дружнє до дітей, належить до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, що доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та спрямоване на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду. При цьому термін “правосуддя, дружнє до дітей” стосується всіх фахівців, що працюють з дітьми під час та поза судовим розглядом. Такі органи, як поліція, соціальні та служби охорони психічного здоров'я, також відповідальні за те, щоб зробити правосуддя більш дружнім до дітей. Для цього потребується застосування спеціальних методик.

У схваленій українським урядом Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року визначено пріоритетними напрямками формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, впровадження методики “Зелена кімната” [1]. Визначаючи наявними системні проблеми юстиції щодо дітей, серед яких відсутність обов'язкової спеціальної підготовки суддів, прокурорів і захисників у провадженнях за участю дітей; відсутність належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини, тощо, Національна стратегія орієнтована на усунення таких проблем, а також подолання прогалів правового та організаційно-правового характеру у зазначеному напрямі.

Відповідно до положень Національної стратегії Планом заходів із її реалізації передбачено низку пунктів стосовно удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду, серед яких:

забезпечення обов'язкового спеціального навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, а також прокурорів, суддів та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (пп. 22, 29). Для цього заплановано розроблення з урахуванням міжнародного досвіду єдиних стандартів навчання фахівців системи юстиції щодо дітей (прокурорів, суддів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції тощо);

забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як “Зелена кімната” (п. 25). Для цього заплановано розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою “Зелена кімната” для органів досудового розслідування, а також розроблення законопроекту про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою удосконалення правових норм у частині правил допиту неповнолітніх осіб;

забезпечення належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини (п. 31). Для цього заплановано: розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою “Зелена кімната” для судів, а також розроблення законопроекту про внесення змін до нормативно-правових актів з метою удосконалення порядку проведення судових процедур за участю дітей під час кримінального провадження, дружніх до дитини [2].

Фактичний стан нормативно-правового регулювання зазначеного питання в Україні:

Наказом МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044 затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, де акцентовано на здійсненні повноважень з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема, у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (п. 2 розділу 5 цієї Інструкції).

Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, передбачено визначення керівником підрозділу слідчих, спеціально уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (п. 3.10 розділу V цього Положення), так званих ювенальних слідчих.

Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 20.05.2020 № 405, також передбачено визначення керівником підрозділу дізнавача, спеціально уповноваженого на здійснення дізнання щодо неповнолітніх (п. 4 розділу IV цього Положення).

Водночас через низку несприятливих факторів (наприклад, плінність та недобір кадрів, а також пов'язана з цим нестача часу для проходження кваліфікаційних тренінгів або навчань, відсутність досвіду роботи з дітьми тощо) на практиці таких фахівців, як ювенальний слідчий чи ювенальний дізнавач, призначають ситуативно й не на тривалий час, що заважає набуттю практичного досвіду конкретним фахівцем.

Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (ст. 18).

У судді, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, у непоодиноких випадках відсутній досвід здійснення таких проваджень, зокрема, в питаннях дотримання принципів правосуддя, дружнього до дітей (мінімізація кількості опитувань дитини, створення сприятливих умов для опитування, можливість використання в якості доказу результатів технічно зафіксованих попередніх опитувань дитини тощо). Крім цього, законодавчо не передбачено, чи розповсюджується визначення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх (у випадках, коли неповнолітні є потерпілими або свідками насильницьких злочинних посягань).

Із прийняттям у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України з'явилась можливість проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 в редакції Закону № 767-VII від 23.02.2014). Також допускаються зміни зовнішності та голосу, за яких неможливо було б упізнати особу, яку допитують (ч. 10 цієї статті). Водночас стаття безпосередньо не передбачає можливості використання зафіксованих технічними засобами результатів проведеного допиту на подальших стадіях кримінального провадження без повторного допиту та повторного травмування малолітньої або неповнолітньої особи.

Серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226 КПК України) не зазначено можливостей уникнення подальших повторних допитів дитини.

На стадії судового розгляду до особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи включена можливість проведення допиту поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження) (ч. 4 ст. 354). Однак також прямо не передбачено можливість використання технічно зафіксованих результатів попередньо проведеного допиту під час досудового розслідування.

Наразі в Україні функціонує 34 спеціальні приміщення (кімнати, дружні до дітей), лише 25 з яких розташовані у підрозділі поліції та обладнано належним чином для проведення допитів малолітніх та неповнолітніх учасників кримінального провадження [3]. Водночас існує потреба у забезпеченні спеціалістами в області дитячої психології для проведення у таких приміщеннях бесід та допитів.

Методичним підґрунтям організації роботи за методикою “Зелена кімната” для підрозділів ювенальної превенції, органів досудового розслідування, суддів слугують непоодинокі методичні рекомендації, що уклалися, починаючи із 2008 року, коли вперше термін “Зелена кімната” був відображений у нормативному документі. Наразі назву “Зелена кімната” має спеціальна методика роботи з дітьми-жертвами та свідками насильницьких злочинів, що включає в себе використання кімнат, дружніх до дитини.

У практичному полі в Україні запроваджено проект моделі Барнахуса для захисту дітей, постраждалих від насильства у двох пілотних областях (Вінницькій та Дніпропетровській). Цей проект передбачає створення міждисциплінарних спеціалізованих закладів, для проведення процесуальних дій у середовищі, дружньому до дитини та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації, а також надання комплексної соціальної, психологічної, правової, медичної та інших видів

допомоги дітям потерпілим та свідкам у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством. Зокрема, передбачається, що в одному приміщенні будуть облаштовані кімната очікування, кімната для допиту дитини та окрема кімната для мультидисциплінарної команди (яка спостерігатиме за розповіддю дитини), а також кабінет для роботи фахівців, медичний пункт, кухня та кімнати для особистої гігієни [4, 5].

Проте наявна потреба у розвитку таких проєктів, а також поширення застосування спеціальних методик, збільшенні кількості кімнат, дружніх до дітей, та найважливіше, щоб ці приміщення завжди використовувались за призначенням. Оскільки на практиці допит дитини, наприклад, ювенальним слідчим, нерідко проводиться у кабінеті цього ж слідчого без повноцінного використання методики “Зелена кімната”. Причинами цього найчастіше є віддаленість спеціально облаштованих приміщень від місця проведення допиту, відсутність відповідних спеціалістів тощо.

Таким чином, в умовах сьогодення загострюється питання удосконалення законодавчих, нормативно-правових актів у сфері кримінального провадження за участю дітей відповідно до міжнародних стандартів. Зокрема, потребують змін та доповнень:

Кримінальний процесуальний кодекс України у статтях, присвячених особливостям допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування та на стадії судового розгляду, використання спеціальних методик тощо;

Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” у статтях, присвячених особливостям діяльності уповноважених підрозділів органів Національної поліції та судів стосовно дотримання прав дітей, які перебувають у контакті або конфлікті із законом;

Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044, у частині визначення спеціальних методик, що використовуються при здійсненні їх повноважень, залучення відповідних фахівців, використання спеціальних приміщень тощо;

Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, а також Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 20.05.2020 № 405, у частині проведення допиту неповнолітніх (або доручень на проведення такого допиту) із використанням спеціальних методик, залучення відповідних фахівців тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.08.2021).

2. План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r>. (дата звернення: 10.08.2021).

3. Звітні статистичні дані Управління ювенальної превенції Національної поліції України.

4. Проект “Впровадження моделі Барнахуса для захисту дітей, постраждалих від насильства”. URL: <https://www.prostir.ua/?jobs=konsultantkoordinatorkoboty-barnahusiv>. (дата звернення: 10.08.2021).

5. На Вінниччині вперше в Україні запрацює центр Барнахус для постраждалих від насильства дітей. URL: <https://vezha.ua/na-vinnychchini-vpershe-v-ukrayini-zapratsyuyet-sentrbarnahus-dlya-postrazhdalikh-vid-nasyilstva-ditej-foto/>. (дата звернення: 10.08.2021).

REFERENCES

1. National strategy for reforming the justice system for children until 2023, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 18, 2018 No 1027-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (Date of Application: 10.08.2021) [in Ukrainian].

2. Action plan for the implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 27, 2019 No 1335-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (Date of Application: 10.08.2021) [in Ukrainian].

3. Reporting statistics of the Juvenile Prevention Department of the National Police of Ukraine.

4. Proekt “Vprovadzhennya modeli Barnahusa dlya zahistu ditej-postrazhdalikh vid nasil'stva”. Draft “Implementation of the Barnachus model for the protection of children affected by violence”. URL: <https://www.prostir.ua/?jobs=konsultantkoordinatorkoboty-barnahusiv> (Date of Application: 10.08.2021) [in Ukrainian].

5. Na Vinnichchini vpershe v Ukraïni zapracyue centr Barnahus dlya postrazhdalikh vid nasil'stva ditej. For the first time in Ukraine, the Barnachus Center for Children Victims of Violence will open in the Vinnytsia Region. URL: <https://vezha.ua/na-vinnychchini-vpershe-v-ukrayini-zapratsyuyet-sentrbarnahus-dlya-postrazhdalikh-vid-nasyilstva-ditej-foto/> (Date of Application: 10.08.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.13-053.6(4/9)

Bahadenko Iryna,
Cand. Sci. (Law), senior researcher, Head of the Department
of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

CRIMINAL PROCEEDINGS WITH THE INVOLVEMENT OF MINORS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS

Children who are in conflict or in contact with the law equally need special treatment, taking into account the peculiarities of psychophysical conditions inherent in their age, social status and so on. First of all, the world attention was drawn to the issues of an observance of the rights of minors who came into conflict with the law. The UN Minimum Standard Rules for the Administration of Juvenile Justice, the so-called “Beijing Rules”, the UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Freedom, the so-called “Havana Rules”, the UN Guiding Principles for the Prevention of Juvenile Delinquency, the so-called “Riyadh Guidelines: have been considered.

Attention has also been paid to the specific status of child victims and child witnesses to crime and their protection (UN Guiding Principles on the Judiciary in Child Victims and Child Witnesses to Crime, Council of Europe Convention on the

Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, the so-called Lanzarote Convention).

Later, the Committee of Ministers of the Council of Europe developed the Guiding Principles on Child-Friendly Justice, with an emphasis on the specifics of interviewing children involved in the process. Among them: appropriate specialization of police officials, specialization of courts, creation and use of special premises, special methods with the involvement of individual specialists, minimization of interrogations, etc.

Following the ratification of the above-mentioned conventions, our state has undertaken a number of commitments to protect the rights of children, in particular children involved in criminal proceedings. Thus, Ukrainian legislators should take into account international standards when developing new norms in this area or when improving existing norms. And the executive, in particular the police and the judiciary, are obliged to adhere to these standards at all stages of criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, juveniles, international standards, child-friendly proceedings.

Отримано 18.10.2021